

УДК 316.012:141.7

Афонін Едуард Андрійович,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри політичної аналітики та прогнозування, Національна академія державного управління при Президенті України, 03057, Київ, вул. Ежена Потье, 20, тел.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7493-6907

Афонин Эдуард Андреевич,

доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры политической аналитики и прогнозирования, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7493-6907

Afonin Edward Andreevich,

Doctor of sociological science, Professor, Professor of the Department of Political Analysis and Forecasting, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Eugene Pottier, 20, tel.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7493-6907

Мартинів Андрій Юрійович,

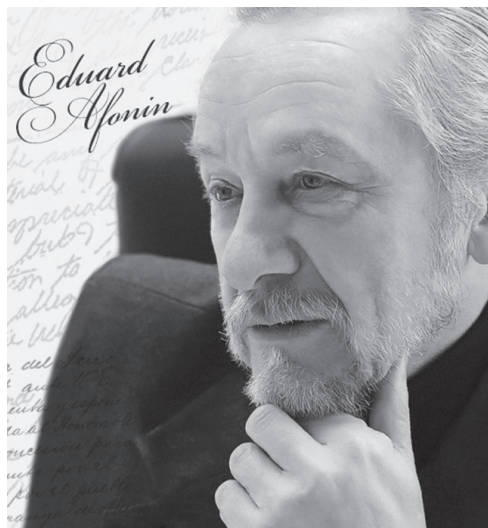
доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України, 01001, Київ, вул. Грушевського, 4, тел.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9802-5980

Мартынов Андрей Юрьевич,

доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела истории международных отношений и внешней политики Украины, Институт истории Украины НАН Украины, 01001, Киев, ул. Грушевского, 4, тел.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9802-5980

Martynov Andrey Yurievich,

Doctor of historical science, professor, leading researcher of the the Department of history of international relations and foreign policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, Str. Grushevskogo, 4, 01001, Kyiv, tel.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9802-5980

АРХЕТИПІКА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ

Анотація. У статті розглядається проблема тлумачення соціально-політичних конфліктів з точки зору теорії архетипів. Показано історичний фон зміни архетипів розвитку соціально-політичних конфліктів за часів модерну і постмодерну. Виявлено проблеми інституційного регулювання конфліктного потенціалу.

Ключові слова: архетип, соціально-політичний конфлікт, модерн, постмодерн.

АРХЕТИПИКА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ: ОТ МОДЕРНА К ПОСТМОДЕРНУ

Аннотация. В статье рассматривается проблема интерпретации социально-политических конфликтов с точки зрения теории архетипов. Показано исторический фон изменений архетипов развития социально-политических конфликтов от времен модерна и постмодерна. Рассмотрена проблема институционального регулирования конфликтного потенциала.

Ключевые слова: архетип, социально-политический конфликт, модерн, постмодерн.

ARHETYPYKA OF THE SOCIOPOLITICAL CONFLICTS: FROM MODERN TO POSTMODERN

Abstract. The article presents a problem of interpretation of social-political conflict in the archetype theory context. The paper analyses the evolution of archetype in example conflicts of modern and postmodern. In conclusion, the author's discusses the institutionalization of management of conflict potential and the problems that accompany it.

Keywords: archetype, social-political conflict, modern, postmodern.

Постановка проблеми. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок під дискусією щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Реймон Арон, звернувшись до спадку Фукііда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком виро-

ку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни [1, с. 73]. Італійський мислитель середньовіччя Нікколо Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя. Натомість англійський філософ і державний діяч Томас Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, який мі-

німізує кількість конфліктів. Його ж співвітчизник Томас Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку XVII ст., стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

У наступну суспільно-історичну епоху, що її започаткувала Велика французька революція (1789–1794), конфлікт вважався найгострішою формою виявлення таких суспільних протиріч, як зіткнення протилежностей, що виявляють різні соціально-класові інтереси і можуть їх задовольнити лише перемогою однією із сторін конфлікту.

Сучасність пропонує дещо інший порядок денний, коли конфлікт розуміється як перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини латентно несуть в собі потенціал конфліктності, що виявляється у боротьбі за цінності, претензіях на особливий соціальний статус, владу чи недостатні для всіх матеріальні блага. Сьогодні ми маємо широке розмаїття конфліктів: між індивідами, групами всередині суспільства, міждержавні, цивілізаційні та міжцивілізаційні конфлікти. За своєю сутністю конфліктом є як об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявна проблема, що виступає причиною конфронтації, з приводу якої сторони вступають у суперечку.

Сьогодні загалом можна говорити про хаос конфлікту як найбільш ймовірний стан складної суспільної системи за умов явно недостатніх зусиль, спрямованих на організацію порядку. Натомість у модерній картині світу конфлікт набував реального сенсу та свідчив про реаль-

не зіткнення непоборних інакше, як знищення супротивного суб'єкта соціально-класових інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається, на думку Жана Бодріяра, на симулякри як кінцевий етап еволюції знака, остаточно витісняє амбівалентність символічного обміну і перетворює конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За умов постмодерної сучасності демократія меншості визначає спосіб вирішення конфліктів на тлі безмовної більшості, а часто-густо й за рахунок фінансово-спекулятивних практик. Яскравим прикладом виступають українські бідняки, які, зраджени "власною" елітою, переживають згортання власного виробництва, руйнацію освіти, медицини, науки, передачу українських ресурсів у власність глобалізованим елітам.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна опора в державній інфраструктурі, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка ж держава в нинішніх українських умовах перетворюється з ліберально-демократичної на номенклатурно-олігархічну інституцію, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

Третій світ складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля. Стара і нова периферія демонструють нездатність до виявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності в ареалах світових релігій. Арабські "револю-

ції” 2011 р. красномовно свідчать, що каміння в руках “революціонерів” перетворюється на символ запрошення суспільства у кам’яний вік. Бідняки виштовхуються у резервації, де приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, що стає основою опору політичного. За цих умов конфлікт має шанс бути врегульованим, якщо регуляторні механізми інституціоналізовано, а дії конфлікуючих сторін формалізовано. Безпека може бути надійною, якщо забезпечено безпеку обох конфлікуючих сторін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриваючи постмодерну соціальну реальність, американський соціолог Льюїс Козер у своїй книзі “Функції соціального конфлікту” (1956) привертає нашу увагу до думки, що *чим більше різних конфліктів у суспільстві, тим складніше поділити суспільство на два чіткі ворожі табори, між якими немає жодних спільних цінностей і норм.* Тому, чим більше “незалежних” одне від одного конфліктів, тим краще для єдності суспільства. Своєрідним доповненням до сказаного є думка німецько-британського соціолога Ральфа Дарендорфа, який у працях “Класова структура і класовий конфлікт” (1965) і “Соціальний конфлікт в сучасності” (1988) розглядає наявність конфліктів як природний стан суспільства, яке всюди пронизане розузгодженням і конфліктом. Тому *“не наявність, а відсутність конфлікту є чимось дивним і ненормальним”.* Хіба що зовні відсутність конфлікту може свідчити про його переміщення у внутрішній (латентний) план, керувати яким складніше, ніж відкри-

тим. Не менш прихованою виглядає модель глобального конфлікту цивілізацій, який несе в собі протиріччя між центром і колонізованою ним периферією [2, с. 172].

У науковій літературі з конфліктології детально розглядаються теоретичні і практичні проблеми сутності, природи і механізмів соціальних конфліктів, розкривається ймовірнісний характер їх причинності [3, с. 56] і стверджується, що без ефективних інституцій практика врегулювання конфліктів занепадає [4]. Російсько-американський соціолог Пителин Сорокін детально проаналізував феномен соціальної революції як втілення системного зіткнення різних соціальних інтересів. Він дійшов висновку, що рецептом уникнення революцій є своєчасні реформи. Однак саме недостатня ефективність реформ створює передумови для вибуху революції. На думку П. Сорокіна, реформи можуть бути успішними, якщо: 1) реформи не руйнують людську природу і не суперечать базовим людським інстинктам; 2) практичному етапу реформ передують ретельне наукове дослідження конкретних соціальних умов; 3) кожній реформі передують тестування на об’єктах меншого соціального масштабу; 4) реформи втілюються правовими і конституційними способами [5, с. 271]. Натомість такий ідеальний план реформ надто рідко зустрічається у реальній історії.

Хаос і деструкція перехідної доби суспільного розвитку супроводжується руйнацією суспільного договору, що ґрунтується на бажанні “взяти” будь-якими засобами максимально, доклавши задля цього міні-

мум зусиль. Такі конфлікти й загалом реконструкція суспільно-владних відносин вкрай важко вирішується нерадикальними засобами. Тому сьогодні, як ніколи актуалізується *Інституціоналізація механізмів врегулювання конфліктів*, яка має випереджати їх появу.

Метою статті є з'ясування особливостей конфліктів модерної і постмодерної доби з огляду на архетипну природу суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу.

Одним із найпомітніших симптомів неврегульованості конфлікту є стан суспільної аномії, яка віддзеркалює від'ємне ставлення людей до норм і моральних цінностей певної соціальної системи. Змістовно аномія стає результатом конфлікту між культурно виниклим змістом і соціально закріпленою формою, проявом суперечки між цілями людей та нездатністю їх досягнути звичними засобами.

За часів модерну соціальний конфлікт розглядався як боротьба соціальних спільнот, що мають непримиримі соціально-класові інтереси, за домінування або підвищення статусу соціальних суб'єктів в ієрархічній структурі суспільства. Традиційною представлялась і структура соціального конфлікту:

- *передкризовий стан* соціальної системи, що виявляє перші симптоми кризи, пов'язані з вичерпаністю її потенціалу;
- *кульмінація кризового стану* соціальної системи, пов'язана з переростанням її в катастрофу;
- *заклучна стадія кризи* — революція або перехід системи соціальних відносин, що породила кризу, в її новий стан.

Соціальному конфлікту сучасної — постмодерної епохи, що перетворює суспільну систему на розмаїття самодостатніх індивідів, властива боротьба навколо потреб, інтересів, цінностей, норм. Революція за таких умов може спалахнути, але не тоді, коли маси живуть гірше в абсолютному сенсі, а тоді, коли їх становище суттєво поліпшується і стимулює інтенсивне зростання нових очікувань. Ціннісно-нормативний конфлікт має порівняно з конфліктами, викликаними потребами та інтересами, більш виражений ідеологічний характер. Тут стикаються протилежні інтерпретації суспільного розвитку. Люди вірять у певний шанс виходу з кризи, вірять у той чи інший варіант ідеї справедливості та свободи. Системний суспільний конфлікт на революційному етапі свого розвитку максимально загострює усі типи конфліктів та поширює свою дію на індивідуальному, суспільному та цивілізаційному рівнях.

Ключове значення в ході розгортання процесів суспільних перетворень відіграють такі найважливіші елементи інституційного соціального контролю, як владно-організаційний, силовий та ідеологічний державний контроль та самоконтроль різних соціальних суб'єктів.

Взагалі поняття "*соціальний контроль*" є одним із найбільш суперечливих у сучасній системі соціологічної термінології. Наведемо лише деякі тлумачення цього терміна, які так чи інакше використовуються нами у статті.

Найпоширенішим із них є розуміння соціального контролю як

сукупності норм і цінностей суспільства, а також санкцій, які застосовуються з метою їх здійснення. Такої точки зору на механізм здійснення соціального контролю дотримувався, зокрема Еміль Дюркгейм, який у своїй соціальній теорії (“Метод соціології”, 1898) відводив чільне місце контролю соціальних норм, наголошуючи, що їхня деформація призводить до аномії, тобто паралічу механізмів утворювання соціальних норм, та до кризових явищ у суспільстві, які пов’язані із демонтажем соціальної солідарності. При цьому суспільна воля у стані аномії є паралізованою [6, с. 64.]. Тобто за цих соціально-історичних обставин можна спостерігати стан, коли інституційна сила ще є, індивідуальна воля є, а загальної сили волі єдиного суб’єкта, спрямованої на контроль за дотриманням соціальних норм, які складають основу механізму соціального контролю, вже немає.

У цьому контексті Макс Вебер у своїй праці “Протестантська етика та дух капіталізму” (1903–1904) наголошував на важливості взаємовпливів між нормами соціального контролю та самоконтролем, зокрема у вигляді різноманітних форм релігійного аскетизму.

Поступово формуються нові, насамперед, морально-етичні норми, покликані ззовні регулювати повсякденне суспільне життя. Встановлений таким чином новий механізм соціального контролю закріплюється завдяки формуванню відповідних соціальних інститутів, таких як державні силові структури та засоби формування адекватної дійсності громадської думки.

Досить часто поняття соціального контролю ототожнюється із політичною владою. Наприклад, американський політолог Ганс Моргентгау під цим терміном у галузі політології розуміє контроль над свідомістю та діями інших [7, с. 140]. Подібний метод соціального контролю застосовується із самого початку відомої писемної історії. Наприклад, широко він був розвинений у Стародавньому Єгипті, Месопотамії, де каста жерців таким чином реалізовувала сакральну владу. За часів епохи пізнього Середньовіччя, коли Реформація радикально змінила духовний обрій пересічного західного європейця, а також завдяки ідеологічним зусиллям Н. Макіавеллі, відбулась диференціація релігійного життя та секуляризація цивільної політики. При цьому навички здійснення ефективного соціального контролю для макіавеллівського Володаря набули особливої ваги.

Взагалі для “органічної спільноти” — *Gemeinschaft* (за термінологією німецького соціолога Фердинанда Тьоніса) та *Gesellschaft* — суспільству притаманні різні типи соціального контролю. Для ще слабко структурованої спільноти важливого значення набуває авторитет, а вже для модерного суспільства — правова норма. Щодо різновидів авторитету, М. Вебер наголошував, що традиційне панування ґрунтується на вірі у святість порядків, які існують здавна. Харизматичне панування засноване на відданості харизмі вождя. Легальне панування існує завдяки встановленим правилам. Найчистішим його типом є панування бюрократичне [8, с. 157–160].

У цьому контексті у сучасному постмодерному суспільстві, де активно становляться новітні засоби творення, накопичення та поширення інформації, як важливого владного ресурсу, особливо з розвитком сучасних комунікаційних технологій, суттєвого значення набуває соціальна маніпуляція як метод управління, який полягає у розвитку прихованих впливів на масову свідомість і поведінку людей з метою примусити їх діяти (або проявляти пасивність) в інтересах певних соціальних сил [9, с. 296]. Найчастіше такий механізм соціального контролю реалізується через засоби масової інформації. Характеризуючи його, як один із виявів масової культури, британський прем'єр-міністр Уїнстон Черчилль у своїх мемуарах наголошує, що після закінчення Першої світової війни в умовах гострої соціальної кризи Велика Британія була врятована від руйнівної соціальної революції громадською думкою, футболом та традиційними пивними пабами.

Протягом ХХ ст. організація інститутів, покликаних реалізовувати соціальну маніпуляцію, ставала все складнішою та поширенішою. Соціальна технологія управління все більше орієнтувалася на безпосереднє формування, прийняття та реалізацію політичних рішень. Інструментарій цього процесу, як однієї з найважливіших форм соціального контролю, включає в себе різноманітні методи регуляторного впливу. Серед них — правові норми, силовий тиск, раціональна або ірраціональна аргументація, навіть пряма маніпуляція. Її об'єктами стають: людина, як

головний об'єкт впливу комунікації та громадська думка, як носій комунікації [10, с. 234].

Оскільки те, що звучить громадською думкою, як із знанням сутності справи підкреслював відомий британський політичний діяч Бенджамін Дізраелі, скоріше заслуговує назву суспільних емоцій — ця сфера є об'єктом постійних маніпуляцій, що стають універсальним механізмом ефективного соціального контролю за буттям інформаційного суспільства [11, с. 100].

Більш вузьке спеціалізоване розуміння соціального контролю пропонує американська емпірична соціологія. Вона пов'язує цей феномен з тлумаченням організації контролю за різними втіленнями, насамперед, девіантної поведінки. Так, класик американської соціології Роберт Мертон вважає, що американське суспільство інтенсивно породжує суттєве протиріччя між навіяною розвинутою споживацькою психологією бажань та колом законно досяжного, внаслідок чого відбувається послаблення норм та інститутів, які регулюють та дисциплінують поведінку людей, що врешті призводить до заперечення авторитету соціальних норм та різноманітних форм девіантної поведінки [12, с. 292].

З розвитком глобальної пропаганди моральних норм споживацького суспільства ця тенденція поступово і невпинно охоплює все більше коло країн. Так, Ірак у 1990 р. намагався оговтатись від поразок у війні з Іраном за рахунок захоплення багатств сусіднього Кувейту. З того часу проти Багдаду діють міжнародні санкції, що засвідчують наявність проблем із

контролем за девіантною поведінкою не лише індивідів, а й складних соціальних організмів — держав, яких на сленгу американської дипломатії називають ізгоями.

Отже, крім форм соціального контролю у вигляді певних владних механізмів, які діють на державному рівні та в структурах громадянського суспільства, а також контролю за девіантною поведінкою, не менш важливою категорією, що детермінує дві попередні, є *самоконтроль індивіду*. Це поняття вдало передає термін соціальної психології — локус контролю, який полягає у фіксації ступеня та міри того, як особистість сприймає своє життя, тобто таким, що контролюється її власними зусиллями та діями, або контрольованим ззовні — випадком або анонімними зовнішніми силами [13, с. 74].

Ще один тип соціального контролю пов'язаний із управлінням конфліктами. Основи сучасної конфліктології як теорії менеджменту у сфері соціальних конфліктів заклав німецько-британський соціальний мислитель і громадський діяч Ральф Дарендорф. Він запропонував теорію раціонального врегулювання тривалого конфлікту, який підлягає управлінню, а отже, і соціальному контролю. Тим самим політичні конфлікти визначаються як спосіб трансляції часто деструктивної енергії громадянського протистояння, яке не піддається регуляції, на контрольовану політичним класом конструктивну енергію пошуку шляхів виходу з кризового стану. Конкретні технології такого підходу до контролю за конфліктами залишаються за межами теми нашої статті.

Усі названі форми соціального контролю завжди взаємодіють у складній системі, та не можуть розглядатись окремо. Механізм соціального контролю функціонує саме завдяки складній взаємодії між відповідними інститутами, покликаними регулювати суспільні відносини, та морально-етичними нормами самоконтролю індивідів, чії рішення суттєво впливають на інституційний соціальний контроль.

Водночас будь-який функціональний вид соціального контролю завжди є відносним, адже дії історичних суб'єктів сьогодні визначаються минулим і можуть детермінувати майбутнє. Проте майбутні події ще не можуть впливати на наші дії сьогодні. Тож, цілком справедливо буде зазначити, що сучасний — постмодерний соціальний контроль буде залежати від хиткого балансу між вчорашньою “соціальною статикою” та нинішньою “соціальною динамікою”.

Структура соціальних перетворень. Соціально-історичний сенс суспільних реформ можна зрозуміти на основі поєднання структурного та функціонального підходів до їхнього тлумачення. З одного боку, слід звернути увагу на радикальну зміну, насамперед, сукупності норм та процедур прийняття владних рішень, а з іншого — заслуговують на увагу зміни в галузі соціальної етики та моралі, зокрема щодо авторитету певних статусних груп або владних структур, насамперед, пов'язаних із соціальним контролем. Мова йде, зокрема, про такі традиційно важливі суспільні інститути, як школа, церква, поліція, військо.

Досить умовно структуру соціальних реформ можна представити як складну модель взаємодії таких її складових, як:

- економічні реформи, квінтесенцію яких становлять зміни у відносинах власності, податкової, земельної та грошової реформ;

- політичні реформи, що змінюють політичну систему, народжують нових суб'єктів політичного процесу; адміністративна реформа, яка торкається основ державного бюрократичного апарату; реформа виборчого законодавства, пов'язаного з гарантуванням виборцям чесної політичної конкуренції, що уможливорює виправлення помилок минулого під час нових виборів;

- соціокультурні реформи, найважливішою серед яких є освітня, що детермінує, так би мовити, ідеологічне забезпечення нової соціально-політичної системи та її відтворення у прийдешніх поколіннях.

Перетворення в галузі духовного життя суспільства підводять ризик, завершуючи дію старих механізмів соціального контролю та започатковуючи нові.

Взагалі поштовх до реформ завжди дає фактичне скасування діючих на певний час механізмів соціального контролю. Відповідно період соціальних реформ, зазвичай, закінчується встановленням нових норм соціального контролю, які є наслідком цих системних перетворень. Найважливіше значення при цьому мають нові соціальні цінності, які є, так би мовити, душею будь-якої системи соціального контролю.

Отже, об'єктивним критерієм початку певних перетворень є атака

різних соціальних агентів на існуючі соціальні цінності, ментальне поле яких фактично утримує існуючий соціальний порядок.

Пояснюючи цей процес, італійський комуніст Антоніо Грамші, чий теоретичні розробки першої половини ХХ ст. відіграли важливу роль у розвитку новітніх концепцій соціального контролю, на відміну від ортодоксальних марксистів, які постійно наголошували на переважно силовому контролі влади в класовому суспільстві, підкреслював, що механізм влади полягає не лише в присилуванні, а й у переконанні. Будь-яка пануюча еліта має легітимізувати та утримувати владу за допомогою *переконання* суспільства у справедливості існуючого соціального устрою.

На значенні громадської думки для здійснення ефективного соціального контролю акцентував увагу "батько" новітньої соціологічної думки Огюст Конт. Він зазначав, що весь соціальний механізм діє на основі різних точок зору [14, с. 68]. Тому формування незалежної громадської думки, яка виникає переважно в структурах громадянського суспільства, є критично важливим етапом для ефективної дії демократичних механізмів соціального контролю. При цьому критичними стають реформи силових важелів впливу на суспільство та контроль за формуванням громадської думки.

Взагалі, з нашої точки зору, структура соціальних реформ на певних етапах історичного розвитку суспільства принципово різниться. Розглянемо ці процеси в стані, характерної для модерну, соціальної статичності та властивої для постмодерну динаміки.

Найбільш адекватною моделлю для такого опису є авторська ідея “універсального епохального циклу” (1996), що складається з двох (статично і динамічно) унормованих періодів “інволюції” та “еволюції”, коли постають та відтворюються певні системи соціального контролю. Реформи при цьому мають частковий, так би мовити, косметичний характер, який по суті не змінює існуючі механізми соціального контролю.

Зазначені внормовані періоди межують з двома перехідними станами епохального циклу, пов’язаними зі змінами соціального суб’єкта (“МИ” на “Я” чи навпаки), становленням, перетворенням та розвитком соціальних інституцій. При цьому під час перехідного стану “коеволюції”, коли народжується суб’єктність “Я”, ми спостерігаємо розхитування старої — державної системи соціального контролю, який поступається місцем самоконтролю, що живить інституції громадського контролю.

Радикальний перехідний стан “революція” підводить ризику під історично “відпрацьованим” циклом та започатковує принципово новий соціальний цикл.

Подивимось як запропонована модель “працює” при аналізі відомих соціальних трансформацій.

Історичний досвід соціальних реформ. Зосередимось на найбільш гучних революціях, які врешті сформували соціальні умови в сучасному авангарді історичного процесу. Мова йде про нідерландську, англійську, американську та французьку буржуазні революції XVI–XVIII ст. Усі вони, незважаючи на певні культурні відмінності, були викликані різними

історичними обставинами свого розгортання, темпу змін, їх радикальністю, сталістю формування нового соціального устрою, спадщиною для майбутніх поколінь.

Насамперед, це стосується впливу релігійного фактора, як ключового при традиційній формі організації соціального контролю, на радикальні соціальні перетворення. Особливо показовими у цьому плані є перші три революції. Вони здійснювались під ціннісним впливом ідей Реформації, коли соціальні суб’єкти консолідувались навколо ідей різних гілок протестантизму та католицизму. У результаті приблизно протягом життя одного покоління відбувався процес формування нових інститутів соціального контролю, притаманних буржуазному суспільству.

Французька революція кінця XVIII ст. була виплекана на ідеях Просвітництва. Вона взагалі сформувала підстави для секуляризації громадянського суспільства на основі перетворення його на об’єкт майже релігійного поклоніння. Достатньо лише згадати спроби якобінців запровадити культ Розуму.

Легітимізація перетворень у кожному конкретному випадку відбувалась на основі відмови від традиційних механізмів соціального контролю. У випадку з Нідерландами це було панування католицької Іспанії, яка розглядалась як перешкода не лише вільному віросповіданню, а й як наглий визискувач нідерландських багатств, які поступово накопичувались із розвитком товарно-грошових відносин. В Англії таким ворогом, народженим перебігом соціально-політичної капіталізації, стала стара на-

півфеодална королівська влада, яка своїми неадекватними діями порушила негласний соціальний договір щодо режиму оподаткування, переслідувала радикальних дисидентів (так себе називали адепти релігійної Реформації). Зрештою вони переселились до Північної Америки, де створили нові поселення і наприкінці XVIII ст. звільнились від системи контролю з боку метрополії.

Американська революція, яка збіглась у часі з процесом народження так званого американського способу розвитку капіталізму, з одного боку, синхронізувалась із боротьбою за незалежність північноамериканських колоній від британської корони, а з іншого — вплинула на започаткування Французької революції, яка фактично відкрила новий глобальний цикл соціально-історичного розвитку та сформувала сучасні інститути соціального контролю.

Проте ми вже на початку статті наголошували, що процес глобалізації, який інтенсифікувався після розпаду соціалістичного табору, формує принципово нові тенденції соціальних перетворень. Так, американський фінансист, інвестор і філантроп Джордж Сорос вбачає загрозу відкритому суспільству з боку нестабільності, яка спричинена відсутністю розгорнутих соціальних цінностей. Аби врятувати становище, він пропонує діяти правильно та морально, навіть якщо це часом здається недоцільним, тобто перетворити засіб досягнення мети на саму мету.

Відомий американський соціолог і футуролог Елвін Тоффлер пропонує вирішувати проблему контролю за

змінами засобами чіткого усвідомлення довготермінових соціальних завдань та демократизації шляхів їх досягнення [15, с. 392]. При цьому інтенсивної гуманізації соціальних перетворень ми спостерігати не можемо, адже наслідки соціальної модернізації все ще пов'язанні з відчутною депопуляцією населення та всім комплексом негативних соціальних явищ, які інтенсивно розвиваються у сприятливому для них середовищі аномії та перманентного стресу для більшості верств суспільств, які перебувають у стані трансформації.

Історичний досвід соціальних реформ засвідчує, що їхнім наслідком є встановлення нових механізмів функціонування суспільства та якісне оновлення соціальних інститутів, які покликані здійснювати перманентний соціальний контроль. Розглянемо з цієї точки зору новітній досвід нашої країни та нашого північного сусіда.

Український та російський шляхи реформ і соціальний контроль. Демонтаж радянської суспільної системи в обох країнах відбувався з певними специфічними рисами, але одночасно в процесі перебудови. Поступово крок за кроком відбувався відхід від традиційного механізму державного соціального контролю та його поступова руйнація. Зокрема, відмова від шостої статті Конституції СРСР, яка закріплювала керівну роль Комуністичної партії, стала справжньою “тихою” революцією. Тим самим фактично було вилучено структуроутворюючий стрижень радянської політичної системи, який забезпечував легітимізацію та сенс її існування.

Подальше просування проекту перебудови було пов'язане з делегітимізацією більшості діючих на той час правових норм (цьому сприяв постулат — “все, що не є заборонено законом, те є дозволено”), що створило сприятливі умови для розвитку не лише правового нігілізму, а й різноманітних методів приватизації представниками колишньої радянської владної еліти суспільної власності. Врешті поступово, відносно малою кров'ю, була здійснена справжня соціальна революція, що спокусилася на статуси та соціальні ролі “робітничого класу”, “трудоного селянства”, “інтелігенції” та правлячої еліти.

Увесь цей процес супроводжувався демобілізацією колективістських стереотипів масової поведінки та активною пропагандою гедоністичної індивідуалістичної моралі, спрямованої не на “протестантський аскетизм” першопочаткового нагромадження капіталу (у веберівському розумінні цього поняття), а на нову форму “грабунку награбованого” з одночасною руйнацією виробничого та наукового потенціалу. Наслідком цих базових трансформацій став демонтаж системи соціального забезпечення та всієї соціальної сфери від дитячого садочка, середньої та вищої школи до закладів медицини та пенсійного забезпечення.

Соціальні інститути, які в силу своїх функцій мали б забезпечувати відтворення системи соціального контролю — школа, церква, наука, армія, виконавча та законодавча влада, засоби масової інформації, тощо — опинились у глибокій системній кризі. Школа і виші зав'язли у

непродуманих реформах, які нівелювали колись потужний універсальний підхід до надання початкових і професійних знань та призвели до соціального розшарування молоді. Церква виявилась неготовою дати відповідь на моральну кризу суспільства, за візантійською традицією вона вступила в союз із владою. А в Україні православна церква взагалі в силу політичних причин була поділена на ворогуючі між собою конфесії. Наука була дезорієнтована ринковим підходом до своєї діяльності, коли схоластику плану наукових відкриттів замінила проза товарно-грошових відносин. Виконавча та законодавча гілки влади зайнялись поділом владних повноважень. У Росії цей “конституційний процес” у жовтні 1993 р. потребував кривавого натуралістичного спектаклю з розстрілом Білого дому. В Україні Конституція була прийнята після тривалих з'ясування стосунків між гілками влади в одну ніч. Але її “реформування” після квітневого 2000 р. референдуму все ще триває.

Нарешті засоби масової інформації поки що не перетворились на четверту владу, покликану здійснювати, так би мовити, неформальний контроль за діяльністю всіх представників влади. Тим самим вони не стали “очами та голосом громадянського суспільства”. Розвиток останнього стримують “індустріальна спадщина”, що знаходиться під патронатом олігархічних груп і, таким чином, утримує суспільство в тотальній бідності, та штучна “професійна універсалізація” освітньої бюрократії, яка стоїть на заваді розвитку суспільного розподілу праці.

Усе це багато в чому і в Україні, і в Росії є наслідком недостатнього рівня громадського самоусвідомлення та самовизначення, у тому числі у сфері здійснення соціального контролю, який визначальним чином залишається за державою, яка, своєю чергою, не поспішає делегувати це право громадськості. До того ж, утворені державою інститути по “зв’язках з громадськістю” (public relations) перетворились на функцію великого бізнесу, що спирається на відомий постулат Марка Твена, в якому чесність постулюється найкращою політикою, особливо якщо вона приносить гроші.

Отже, спільними проблемами обох посткомуністичних країн є відсутність дієвих структур громадянського суспільства, в силу чого є дефіцит ефективної, не комуністичної, конструктивної опозиції. Натомість соціальний контроль державних інститутів у політичній сфері в ідеалі має бути непідкупним та об’єктивним суддею, покликаним не грати на боці певних політичних сил і крупного капіталу, а лише слідкувати за тим, аби всі суб’єкти політичного процесу дотримувались встановлених правил гри.

При цьому, як наголошує російський політолог Олександр Панарін, політика виступає як інноваційний процес виробництва нових владних статусів та впливів у межах універсальної правової норми. На основі цих міркувань О. Панарін вважає, що в основі політичних революцій знаходиться не конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами, а конфлікт між підсистемою виробництва нових масових

вимог та існуючою підсистемою прийняття політичних рішень.

В українських та російських реаліях перехідної доби, навпаки, демонтаж дієвого державного контролю з одночасною кризою механізмів контролю з боку мобілізованої громадської думки породили своєрідний феномен “приватизації” суспільної влади, яка на гроші платників податків часто діяла всупереч їхнім інтересам. При цьому суспільству відводилась роль пасивного спостерігача за з’ясуванням стосунків між різними групами новосформованої еліти.

Діалог між інститутами державної влади та структурами громадянського суспільства, як одна з форм здійснення ефективного обопільного соціального контролю, досі так і не склався.

Відсутність дієвого політичного забезпечення соціальних реформ суттєво уповільнює їхній темп, перешкоджає зростанню самосвідомості громадян і на цій основі становленню різноманітних соціальних інтересів, що має привести до політичної структуризації та зміни дрібнопартиїстичності на багатопартиїстичність, коли активними політичними акторами стають кілька партій чіткої ідеологічної орієнтації, яка репрезентуватиме об’єктивні інтереси різних верств суспільства.

Пошук оптимальної моделі організації розподілу влади та організації інституційного соціального контролю в Україні та Росії ще триватиме. І це не дає нам підстав говорити про закінчення трансформаційних процесів в обох країнах та про завершення перехідного часу реформ, символом чого мало б бути форму-

вання нових механізмів соціального контролю.

Висновки. Соціально-історичний аналіз дає можливість виділити в конфліктологічному проблемному полі дві архетипні моделі тлумачення причин конфліктності — модерну і постмодерну.

Модерна архетипна модель конфліктності пов'язана з ідеями Тома-са Гоббса, який зазначав, що конфлікт має загальний характер (“війна всіх проти всіх”). Тож, суб'єкти державного управління, спираючись в цих умовах на почуття ненависті як складової людської природи, шукають для соціально-політичної мобілізації непримиримих ворогів, конкурентів, суперників, опонентів, тощо. Політичну дію розглядають як протидію. Застерігають суспільство від чужинців, яких розглядають як загрозу власній безпеці.

Постмодерна архетипна модель конфліктності пов'язана з ідеями Джона Локка, який вважав, що людина від природи добра, а поганою її роблять обставини і соціальне середовище. Відповідно базовою категорією державного управління тут виступає співпраця і механізм поступок і консенсусу в прийнятті загальних рішень. Державно-регуляторна практика спрямована на мінімізацію несприятливих умов для реалізації прийнятих рішень.

Отже, можна сказати, що суб'єкти модерної епохи, в силу домінуючої екстравертної психосоціальної властивості людей, діють в контексті універсальї і соціально-класової непримиренності. Натомість постмодерна сучасність, з виходом на арену суспільного життя інтровертного пси-

хотипу, ставить людину у залежність від тиску соціальної сегрегації, масових практик поступовості, обопільності дій з розрядки соціального конфліктного напруження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Избранное: Измерения исторического сознания / Р. Арон. — Москва : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — 528 с. — (Серия “Книга света”).
2. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. С. Панарин. — Москва: Алгоритм, 2003. — 559 с.
3. Конфліктологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; за ред. проф. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. — Харків : Право, 2002. — 256 с.
4. Здравомыслов А. Г. Исследование конфликта на макроуровне: теоретические предпосылки / А. Г. Здравомыслов; Социол. ассоц., Волго-Вятский кадровый центр. — Нижний Новгород : Изд-во Волго-Вят. кад. центра, 1994. — 79 с.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонова; пер. с англ. — Москва : Политиздат, 1992. — 543 с.
6. Korte Hermann. Einführung in die Geschichte der Soziologie / H. Korte. — München, 1992. — 216 с.
7. Політологія / за ред. О. І. Семківа. — Львів : Світ, 1994. — 592 с.
8. Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; пер. з нім. О. Погорілого. — Київ : Основи, 1998. — 534 с.
9. Соціологія: короткий енцикл. слов. / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко,

- М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. — Київ, 1998. — 736 с.
10. *Матвієнко В. Я.* Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. — Київ: Українські пропілеї, 2001. — 446 с.
 11. *Кара-Мурза С.* Манипуляція сознанием / С. Кара-Мурза. — Москва: Алгоритм, 2000. — 464 с.
 12. *Американская социология.* Перспективы. Проблемы. Методы / под общ. ред. Г. В. Осипова. — Москва: Прогресс, 1972. — 390 с.
 13. *Майерс Дэвид.* Социальная психология / Дэвид Майерс. — Санкт-Петербург: Питер, 1997. — 688 с. — (Серия “Мастера психологии”).
 14. *История теоретической социологии.* — Москва, 1997.
 15. *Тоффлер А.* Футурошок / А. Тоффлер. — Санкт-Петербург, 1997. — 464 с.